

Abdurahman Hukić

SOCIJALNE I HUMANITARNE USTANOVE GAZI HUSREV-BEGOVA VAKUFA

Društveni značaj socijalnih i humanitarnih ustanova Gazi Husrev-begova vakufa cjelovitije i objektivnije ćemo sagledati ako sa nekoliko rečenica ukažemo na instituciju zavještanja ili uvakufljavanja u islamskom učenju i navedemo nekoliko povijesnih podataka o začetku i razvoju zavještanja u ranoislamskom dobu, odnosno do pojave Gazi Husrev-bega. Ovo tim prije što želimo da objasnimo podsticaje kojima je veliki vakif bio motivisan. S druge strane, naše će ocjene biti realnije ako letimičnim osvrtom pojasnimo društvene odnose u kojima su nastale i djelovale Gazi Husrev-begove humanitarne i socijalne ustanove.

Kur'an izričitim tekstom nije ustanovio instituciju vakufa ali je, kao kodeks islamske nauke, stavio dobročinstvo u najviši vrh dokazanog i ispravnog vjerovanja. Tako je Kur'an na 56 mjesta uslovio ispravno vjerovanje dobročinskim djelovanjem. Još opširnije i podrobnije dobročinstvo je objašnjeno u tradiciji, drugom po redu islamskom izvoru. Uopće uzevši, islamski pogled na život je optimistički, pa su i posjedovana materijalna sredstva stavljena u funkciju posrednika za sticanje ovosvjetske i onosvjetske sreće.

Trag prvog uvakufljenja vodi nas u osmu godinu po hidžri (628. g. po Gregorijanskom kalendaru) kada je Omer, docnije drugi halifa, u dogovoru s poslanikom Muhamedom, zavještao komad plodne zemlje koju je posebno cijenio. I, kako su društveni odnosi u islamskim zemljama bivali sve razvijeniji, uvakufljavanja bivaju sve češća i masovnija da bi, kasnije, postala svakidašnja pojava u svim krajevima gdje su živjeli islamski narodi.

Podstaknuti poznatim hadisom da vjernički priliv dobročinstva ne usahne ni poslije vakifove smrti, savremeni islamolog Jusuf Kardavi, definišući vakuf i islamsko zavještanje u humane svrhe, u svojoj knjizi »El-Imanu vel-hajatu«, na strani 290. kaže:¹⁾

»Podstaknuti milosrđem, koje je u njihova srca unijelo vjerovanje u Allaha, i volja da se postigne Božija nagrada, muslimani su — u želji da njihova dobra djela ne presahnu poslije njihove smrti —

¹⁾ Bejrut, 1975. godine.

zavještavali svoju imovinu, ili njen dio, da bi se od toga nahranio gladni, napojio žedni, obukao goli, udomio neobezbijedjeni, izliječio bolesni, podučio nepismeni, ukopao mrtvi, zbrinuo siroti, pomogao ubogi, — ukratko, obavio svaki pošten i ljudski posao...»

Gazi Husrev-begove humanitarne i socijalne ustanove, koje su predmet našeg ispitivanja, osim bolnice i eventualno sahat-kule, nastale su u prvoj polovini XVI-og stoljeća, a to je vrijeme velikih društvenih promjena u našim krajevima. Naime, dolaskom Turaka u naše krajeve i njihovim pripajanjem Osmanskom Carstvu, nastali su i novi društveni odnosi. Okupacija je, kao što je vidljivo iz sačuvanih istorijskih dokumenata, unaprijedila privredni život zemlje i uključivanjem Bosne i Hercegovine u Carevinu, stvoreni su uslovi bržeg impulsiranja javnog života uopće.

Naime, nakon što su Turci učinili Bosnu svojim pograničnim sandžakom i u nju uveli društveno i administrativno uređenje kao i u ostalim turskim pokrajinama, to je značilo korak naprijed u odnosu na feudalnu anarhiju bosanske države. Međutim, uskoro je uslijedilo raspadanje spahijsko-timarskog sistema u Turskoj, pa će sistem čiflučenja i agrarni odnosi postati okosnica sukoba i socijalnih problema u Bosni i Hercegovini. U takvim političkim i socijalnim uslovima djelovaće Gazi Husrev-begove humanitarne i socijalne ustanove u sljedećih 350 godina.

Gazi Husrev-begov vakuf utemeljen je na osnovu tri vakufname: jedne iz 1531. g. i dviju iz 1537. g. Od njegova ustanovljenja do današnjih dana bile su podignute i djelovale sljedeće socijalne i humanitarne ustanove:

- 1) Musafirhana i imaret;
- 2) Karavan-saraj, poslije nazvan Tašli-han;
- 3) Bolnica;
- 4) Vodovod;
- 5) Banja i
- 6) Sahat-kula.

MUSAFIRHANA I IMARET

I prije Gazi Husrev-bega u Sarajevu je postojala musafirhana koju je, još 1461. godine, podigao Isa-beg Ishaković. Nalazila se na današnjoj Bembaši. Za njeno izdržavanje Isa-beg je ostavio veliki imetak, što je vidljivo iz njegove vakufname. U vakufnami se navodi da je musafirhana namijenjena za putnike, pa čak i sejjide, gazi je i druge ljude sa višim društvenim položajem. Njegova je musafirhana radila 250 godina.

Nesumnjivo da su musafirhane i imareti, od svih humanitarnih ustanova, koje su Turci donijeli u naše krajeve, najizrazitiji po svojim humanitarnim i socijalnim značenjima. Jer, musafirhana koja siromašnim putnicima-namjernicima obezbjeđuje besplatno konačište, i to najmanje tri dana, a imaret nudi ishranu putnicima, učenicima vjerskih škola i službenicima vakufa, bili su oblik aktivnog ponašanja da se, koliko-toliko premoste velike socijalne razlike sredina u kojima su djelovale.

Gazi Husrev-begova musafirhana je bila sagrađena još prije 1531. g., jer se u vakfiji, koja je datirana te godine, navodi kao građevina koja je završena.

Musafirhana, kao i imaretska zgrada, nalazila se na zapadnoj strani Begove džamije. U prvo vrijeme, musafirhana s imaretom, sastojala se od četiri sobe na prvom spratu sa sofom - a u prizemlju je bila smještena štala za jahalice putnika-konjanika, zatim kuhinja, magazin, pekara, hambar i ostale nusprostorije.

Važnost i značaj jedne musafirhane, odnosno frekventnost i broj posjetilaca, treba mjeriti po njenoj potrošnji prehrambenih artikala. U vezi s tim, ovdje bi se trebalo osvrnuti na izvršene prevode Gazi Husrev- begovih vakufnama od strane dr. Truhelke i F. Spahe. Naime, i jedan i drugi, prevodeći vakufname, arapsku riječ »k e j l« označavaju kao kilogram, a riječ » o k k i j j u«, kao oku. Prema tim prevodima jutarnja čorba će se praviti od jedne kile prečišćenog pirinča s mesom, a večernja iz pola kile. Uoči petka ima se variti riža od tri kilo pirinča i devet oka masla (tako!), a zerde od jednog kilograma pirinča, tri oke masla i dvanaest oka čistog meda.

Razumljivo, ako se ovako prevede vakfija dobija se utisak da su musafirhana i imaret pružali svoje usluge nekolicini osoba dnevno. Međutim, do sasvim drugačijih podataka dolazimo ako riječ »kejl«, koja u arapskom jeziku označava šuplju mjeru za žitarice od 10 do 12 kg. (ovisno o uobičajenosti pojedinih zemalja), a okkija je samo dio oke.

Muvekkit u svojoj »Istoriji Bosne«, u vezi Gazi Husrev-begove musafirhane i imareta kaže:

»U musafirhani se stalno smjenjuju vječiti putnici i pobožni siromasi i primaju se u goste. I njima i njihovoj stoci daje se opskrba. Nikada nije manje od deset gostiju. Tu se zadržavaju od jednog dana do jedne godine. U imaretu su se stalno i neprekidno kuhala predviđena jela. Uz onih stotinu službenika Vakufa, preko šezdeset đaka i ljudi, za stosedamdeset osoba, svakome jednako, svakog dana, dijeljeno je po jednu oku težine sastavljene od četiri somuna, običnog hljeba. Za vrijeme ramazana dijeli se po jedna kutljača pirinčeva pilava i čorbe, a za bajramske dane i svakog petka dodaje se uz kutljaču pirinčeva pilava i čorbe kutljača zerdeta. U ostale dane, za ručak se dijeli po jedna kutljača pirinčeve čorbe, a za večeru se svakodnevno daje po jedna kutljača grahove čorbe.«

Prema tome, imaret i musafirhana opsluživali su dnevno više stotina ljudi, a to je podatak koji daje sasvim drugu dimenziju nego što se moglo shvatiti iz pogrešno prevedene riječi »kejl« i »okkije«.

Druga stvar na koju želimo ukazati je ta što su većina istoričara, među njima i dr. Truhelka, navodili samo siromahe kao isključive goste musafirhana. Međutim, tekst legatora u vakufnami ukazuje na to da musafirhana pruža konačište, a imaret ishranu i za bolje stojeće namjernike: učenjake, pa i gospodu. Pored toga, osim gostiju iz musafirhane, u imaretu su se hranili i učenici Gazi Husrev-begove medrese, službenici njegova Vakufa, derviši iz Hanikaha, siromašni ljudi i drugi.

Gazi Husrev-begova musafirhana ugošćivala je prolaznike 300 godina, ali je, za vrijeme reis-ul-uleme Hilmije Hadžimerovića, u sporazumu s vakufskim povjerenstvom, zatvorena koncem prošlog stoljeća. Musafirhana se, u posljednje vrijeme, nalazila na mjestu bivše kafane »Aeroplan (na uglu ulica Sarači i Gazi Husrev-begove).

Vrijedi napomenuti da Gazi Husrev-begova vakufnama izričito kaže, da se određeni budžet namijenjen za musafirhanu, odnosno imaret, može prekoračiti ako se za to ukaže potreba.

Imaret nije radio za vrijeme prvog svjetskog rata (1915-1920).

Musafirhana i imaret imali su svoju upravu. Na čelu imareta stajao je šejhul-imare, a ustanova je imala oko dvadeset radnika i službenika koji su vršili razne dužnosti: od ekonoma do sudopera.

U imaretima se gotovila hrana prvenstveno za gore nabrojane kategorije, a što bi proteklo, bilo bi podijeljeno svakome ko bi zatražio.

KARAVAN-SARAJ (Kjarban-saraj)

Gazi Husrev-begov karavan-saraj, ili poznatiji pod imenom Tašli- han, svrstali smo u humanitarne ustanove, oslanjajući se samo na Evliju Čelebiju koji ga naziva karavan-sarajem, a poznato je da historičari karavan-saraje ubrajaju u socijalne ustanove, jer se konačište u karavan-sarajima nije plaćalo. Međutim, i Truhelka i Kreševljaković nazivaju ga hanom, dakle komercijalnom ustanovom, a Kreševljaković navodi i sidžil br. 2 iz 1566. g., iz koga se vidi da je han bio iznajmljen pod zakupninu u visini od 30.000 akči. Mi smo se, ipak, odlučili da ga svrstamo u ove ustanove, o kojima Muvekkit piše: »U gradu Sarajevu ima mnogo Gazi Husrev-begovih dobrotvornih ustanova i mnogo masivnih i velikih građevina... Jedna od masivnih zgrada toga vakufa u gradu Sarajevu je han, poznat pod imenom Tašli-han. To je stari han pokriven daskom, a i dolje je od drveta. Nad njegovim magazama ima oko šezdeset soba. To je vrlo masivan i veliki karavan-saraj. Iz njegovih odaja je sagrađen prolaz na svodove (ćemer), ali nakon posljednje, austrijske okupacije, ovi su svodovi na gornjem spratu oštećeni i porušeni«.

Tašli-han je bio podignut uz zapadnu stranu i danas postojećeg i obnovljenog bezistana, na prostoru današnje bašće hotela »Evropa«. Bio je sagrađen na sprat, a u prizemlju su se nalazili brojni dućani i magaze.

Bezistan i Tašlihan predstavljali su, u svoje vrijeme, središte bosanske trgovine, pa je han uvijek bio nastanjen brojnim putnicima koji su u njemu tražili konačište i smještaj.

Tašli-han je stradao 1697. g., za vrijeme provale Eugena Savojskog, a još više u požaru 1879. godine, poslije kojeg više nije ni opravljen. Njegovi ostaci srušeni su sa zemljom 1912. godine.

BOLNICA

Prije izgradnje Gazi Husrev-begove bolnice, ili vakufske, kako su je u narodu nazivali, nisu poznati podaci da je za vrijeme turske vlasti postojala ikakva bolnica u Bosni i Hercegovini. Tek na podsticaj valije

Topal Šerif Osman-paše (1861-1869), mutevelija Gazi Husrev-begova vakufa hadži Asim-beg je osnovao bolnicu. Imala je, u prvo vrijeme, preko 30 postelja, jednog ljekara i apotekara. Bolnica je otvorena 8. oktobra 1866. godine. Imala je posebne prostorije za muške, a posebno za ženske bolesnike. U bolnicu su primani bolesnici bez razlike na vjera, a najviše besplatno. Vakuf je financirao bolnicu.

Bolnicu je 1882. godine preuzela okupaciona Zemaljska vlada, ali je Vakuf, sve do 1894. godine, davao bolnici svoju subvenciju. Znači, Gazi Husrev-begova bolnica je 14 godina izdržavana iz sopstvenog prihoda, a 12 godina Gazi Husrev-begov vakuf je dotirao bosansko-hercegovačkoj vladi za bolnički budžet. U istoj, vakufskoj zgradi, nalazila se Zemaljska bolnica sve do 1894. godine.

U vezi Vakufske bolnice Muvekkit piše u svojoj »Istoriji Bosne«: »Isto tako sirotinja dođe u bolnicu, bez obzira koje je vjere, bio muško ili žensko. Svakome bolesnom daje se pripremljena odjeća i postelja i preuzima se na liječenje. Daje se i potrebna hrana. Ni ovdje nije nikada manje od deset bolesnika«.

Gazi Husrev-begovu bolnicu najbolje je opisao Gavro Vučković, u to doba poznati politički i javni radnik, jer se u njoj i sam liječio, u junu 1870. godine.

Bolnica je 1894. godine pretvorena u Zavod za duševne bolesnike i tome služila sve do osnivanja Odjeljenja za nervne i duševne bolesti pri Zemaljskoj bolnici u Sarajevu.

VODOVOD

»U svrhu zadovoljenja čestog ritualnog pranja i umivanja, Turci su veliku pažnju obraćali na čistu pijaću vodu, i to ne samo po naseljima već i po drumovima...« kaže dr. Risto Jeremić u svojoj knjizi »Prilozi istoriji zdravstvenih i medicinskih prilika Bosne i Hercegovine pod Turskom i Austrougarskom.²⁾ Naime, povezanost islamske vjere sa čistoćom i ritualnim pranjem, učinilo je da su islamski narodi bili veliki promicatelji vodovoda. Naročito su se, u tom pogledu, proslavili Arapi u Španiji, a zatim Perzijanci, od kojih su ovu vještinu primili Turci. Preko Turaka mi smo naučili graditi vodovode.

Od propasti bosanske kraljevine do 16. stoljeća, izgrađeno je u nas mnoštvo vodovoda i česarna. Svi vodovodi, pa i česme građeni su privatnom inicijativom. Tek kasnije država se o tome počela brinuti. Prvi vodovod sagrađen je u Sarajevu 1461. g., a posljednji 1866. g.

Prirodni položaj Sarajeva, odnosno konfiguracija zemljišta koje ga okružuje, pomoglo je da se olakša razvođenje vodovodne mreže, jer je voda tekla prirodnom gravitacijom, a samo rijetko uzbrdo, pod vlastitim pritiskom.

»U gradnji vodovoda, među sarajevskim i bosanskim dobrotvorima, niko Gazi Husrev-bega nije dostigao«, — kaže Hamdija Kreševljaković u svom dijelu »Vodovodi i gradnja vodovoda u starom Sarajevu«. Prije Gazi Husrev-bega i njegova vodovoda u Sarajevu su postojali vodovodi: Skender-pašin, Isa-begov, Ajas-begov i Firuz-begov.

2) Beograd, 1951, izdanje Naučne knjige.

Gazi Husrev-begov vodovod se spominje u njegovoj vakufnami sačinjenoj decembra 1531. g. To je vodovod koji je doveden s vrela Crnila do džamije i ostalih Gazi Husrev-begovih zadužbina, u dužini od 7 kilometara. Vodovod je snabdijevao džamijski šadrvan, hanikah, medresu, imaret, musafirhanu i drugo. U vezi sa Begovim vodovodom Muvekkit piše: »Sa udaljenosti od jednog sahata hoda od grada Sarajeva, dovodena je pitka voda u sve dobrotvorne ustanove i raspoređena po svim mahalama za potrebe naroda, u dvadesetjednu mahalalu, da teče, sa vrela Crnila«.

Gazi Husrev-begov vakuf, tokom stoljeća, brinuo se o ovom vodovodu koji je pokrивao dobar dio grada. Šta je ovo značilo za grad polovinom XVI-tog stoljeća, ne treba mnogo objašnjavati. Ovo tim prije što je poslije propasti Rimskog carstva prestalo aktivno građenje vodovoda. Srednji vijek je uglavnom bez te aktivnosti, osim u islamskim zemljama.

Vrijedno je napomenuti da je Gazi Husrev-begov vodovod u Sarajevu, u najvećem njegovom dijelu, proveden kroz drvene čunkove što je iziskivalo češće opravke, pa je Vakuf trošio velike iznose za održavanje vodovoda i njegovo širenje.

Iz istorijskih dokumenata saznajemo da su u našim krajevima zaklade za vodu osnivali mnogi ljudi, među kojima i dobar dio žena.

BANJA

Prilagođavanje javnog života islamskim zahtjevima, posebno u pogledu čistoće, bilo je izrazito i prije Gazi Husrev-bega, jer su u Sarajevu, još prije 1521. godine, bile izgrađene tri banje: Ajas-begova, Firuz-begova i Gazi Bali-begova. Međutim, kao što je Husrev-beg u svemu nadmašio svoje prethodnike u Sarajevu, tako je i u gradnji banje koja se i danas nalazi u Titovoj ulici u Sarajevu i predstavlja, nema sumnje, jednu od najzanimljivijih građevina turskog perioda u Bosni i Hercegovini.

Ne zna se tačno kada je sagrađena, ali je logično da je to bilo poslije 1537. godine, jer se banja ne spominje ni u jednoj od tri sačuvane gore spomenute Gazi Husrev-begove vakfije.

Banja je bila pokrivena sa dvije velike kupole i niz manjih, i simetrično podijeljena u dva dijela: jedan za muške, a drugi za ženske posjetioce.

Posebna je odlika banje što su joj prostorije bile tako raspoređene, da se temperatura prostorija redosljedno povećavala kako bi se ulazilo i prelazilo kroz banjske prostorije, tako da je posjetilac postupno bio izložen većoj, zagrijanoj prostoriji. Banja je imala više loža u kojima su se posjetioci svlačili i oblačili, a postojala je i galerija sa minderima za odmor kupaca nakon kupanja.

Muvekkit, opisujući Gazi Husrev-begov hamam, kakav je izgledao u prošlom stoljeću, kaže: »Ima i čifte hamam, posebno odjeljenje za muškarce, a posebno za žene, i vrlo je visok i masivan«.

Begova banja aktivno je radila sve do 1914. godine.

SAHAT-KULA

Do nekadašnjeg imareta, naspram džamije, sagrađena je sahat-ku- la da pokazuje tačno vrijeme građanima Sarajeva. Nema pouzdanih podataka kada je sagrađena, ali je prvi spominje u dosada poznatim zapisima, Čatib Čelebija, turski geograf iz prve polovine sedamnaestog stoljeća. Tu se sahat-kula spominje da ima zveno.

U hudždžetu iz 1.139. g. po hidžretu kaže se da je sva ravan oko džamije, za vrijeme provale princa Eugena Savojskog, izgorjela i da je vršena priprema za popravak sahat-kule.

Međutim, ona je ponovo stradala od požara 1831. g. i popravljena. Prilikom opravke sahat-kule, pred austrougarsku okupaciju (1875. godine), na Gazi Husrev-begovu sahat-kulu ugrađen je današnji sahat nabavljen u Engleskoj, a bivši, stari sahat, prenesen je na drvenu sahat-kulu koja se tada nalazila na Vratniku.

I na kraju, nekoliko konstatacija i zapisa o Gazi Husrev-begu i njegovim zaslugama.

»Sa Gazi Husrev-begovom izgradnjom Sarajevo od kasabe postaje šehir (veliki grad). Njegovo je doba zlatni vijek u razvitku Sarajeva«, — piše poznati historičar Hamdija Kreševljaković.

»Iako su, gore spomenuta uvažena dvojica: Gazi Husrev-beg i otac mu Ferhat-beg, bili samo sandžak-bezi, ipak su, po svom ugledu i važnosti, poznatiji i od beglerbega« — piše u svojoj »Povjesti Bosne« Salih Hadžihusejnović-Muvekkit.

LITERATURA:

- 1) Spomenica Gazi Husrev-begove četiristogodišnjice, Sarajevo, 1932. godine.
- 2) Dr. Čiro Truhelka: »Gazi Husref-beg, — njegov život i njegovo doba«, Sarajevo, 1921. g.
- 3) Hamdija Kreševljaković: »Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini«, Zagreb, 1935. g.
- 4) Salih Hadžihusejnović-Muvekkit: »Povjest Bosne«, u rukopisu.
- 5) Hamdija Kreševljaković: »Vodovodi i gradnje na vodi u starom Sarajevu, Sarajevo, 1939. g.
- 6) Abduselam Balagija: »Uloga vakufa u vjerskom i svjetovnom prosvjećivanju naših Muslimana« Beograd, 1935. g.
- 7) Dr. Risto Joremić: »Prilozi istoriji zdravstvenih i medicinskih prilika Bosne i Hercegovine pod Turskom i Austro-Ugarskom.
- 8) Hifzija Hasandedić: Spomenici kulture turskog doba u Mostaru.
- 9) Evlija Čelebija: Putopis, Svjetlost, Sarajevo, 1967. g.
- 10) Dr. Jusuf Kardavi: El-Imanu vel-hajatu, Bejrut, 1975. g.
- 11) Sidžil br. 2, iz GH biblioteke.
- 12) Enciklopedija Leksikografskog zavoda, Zagreb, 1966. g.
- 13) El-Vakf ve asaruhu fil islami, Sejjid Muhammed Ašur, El-Hidaje el-islamijje, Kairo, 1936. g.
- 14) Dr. Jusuf Kardavi: Muškiletul-fakr, Kairo, 1969. g.
- 15) Muhamed Hejkel, Hajati Muhammed: Kairo, 1969. g.
- 16) Mustafa Bašeskija: Ljetopis, Sarajevo, 1968. g.

SOCIAL AND HUMANITARIAN INSTITUTIONS OF GAZI HUSREFBEG'S VAKUF

The establishment of humanitarian institutions in the islamic community was encouraged by islamic teaching. And when these endeavours are joined with state interest, as it was the case in Gazi Husrefbeg's time in Bosna and Hercegovina, then humanitarian institutions were more often and more numerous established. So in Sarajevo in the short period of time after coming of the Turks a network of humanitarian institutions was established that was at that time a significant factor in the lessening of big social differences. In that sense musafirhanas, the waterpipe-network, imarets, baths and similar humanitarian institutions played an important role in the social relations of that time. Gazi Husrefbeg's vakuf played a significant role in the town of Sarajevo.